

Lieve Suster

PSALLENTEs

HENDRIK VANDEN ABEELE

met VEERLE VAN ROOSBROECK, AMÉLIE RENGLET, SARAH ABRAMS,
BARBARA SOMERS, KERLIJNE VAN NEVEL & ELISABETH COLSON

UCSIA NIEUWJAARSRECEPTIE • ANTWERPEN • 24 JANUARI 2019

32 In Aphania Dñi

ente & Venimus cū muneribus adorare e um; **Dominica**
Infra Oct **Aphā Off**

In Excelso throno vidi se de
re vi rū quē A do rat

multitudo Angelo rum psal
len tes in v num ec ce cu

ius Impe rium perma net in e
ter nū. **Versus** **Iubilate** De o

Octauæ Ephaniæ

33

om nis terra seruite Domino in

leticia. Gloria **E** VO V A E.

Alle lu ya

~ Vers Iubilare De

om nis ter ra seruite Do

mi no In letiti a

~ Comuñi li quid fe

cisti no bis sic e go & Pater tu us

Het Universitair Centrum Sint-Ignatius Antwerpen werd in 2003 als vzw opgericht naar aanleiding van de samenvoeging van de Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius Antwerpen (UFSIA), het Rijksuniversitair Centrum Antwerpen (RUCA) en de Universitaire Instelling Antwerpen (UIA) tot de Universiteit Antwerpen.

UCSIA vzw kreeg de volgende opdracht:

Het doel van de vereniging is, in het perspectief van een christelijke levensbeschouwing in een geest van openheid en verdraagzaamheid, samen met de leden van de Sociëteit van Jezus en de leden van de Antwerpse universitaire gemeenschap, een hoogstaand internationaal multidisciplinair forum te bieden dat academische reflectie, vorming en dienstverlening ondersteunt en stimuleert over thema's die bijzondere gestalte geven aan de christelijke levensvisie om aldus dienstig te zijn aan het geloof en bij te dragen tot een meer rechtvaardige samenleving (artikel 3 van de statuten).

UCSIA heeft de ambitie om het referentiecentrum te worden dat het rijke intellectuele, spirituele en pedagogische erfgoed van de jezuïeten in Antwerpen levendig houdt. Daar passen veel thema's en benaderingen in die we in de volgende jaren aanpakken: Europa en solidariteit; economie, ethiek en sociale economie; religie en samenleving alsook gezondheid en maatschappij. Een waaier aan activiteiten vult die thema's in: studiedagen, academische workshops, congressen, tentoonstellingen, boeken, campagnes op de sociale media, enz.

We vatten het nieuwe jaar 2019 aan met een concert. Tussen de genoemde thema's neemt het materiële erfgoed van de jezuïeten in Antwerpen een bijzondere plaats in. De Ruusbroecbibliotheek is daarvan een hoeksteen. Ze begon als huisbibliotheek van vier Antwerpse jezuïeten die in 1925 het gelijknamige onderzoekscentrum Ruusbroecgenootschap stichtten, en groeide uit tot een internationaal gereputeerde erfgoedbibliotheek met een unieke collectie bronnen over de geschiedenis van de mystiek en devotie in de Lage Landen.

Bibliotheek Ruusbroecgenootschap © Hannes Hulstaert

Vanaf 2019 ontvouwt UCSIA in samenwerking met het Ruusbroecgenootschap een themalijn die de collectie voor het publiek en de academische wereld ontsluit met een dubbel doel: dit rijke erfgoed wetenschappelijk onderzoeken en de spiritualiteit ervan weer tot leven brengen voor het bredere publiek.

In het gelegenheidsconcert dat we u vandaag aanbieden, kruist het koor Psallentes het pad van de themalijn. Zes vrouwenstemmen brengen evenveel stukken die elk een aspect van spiritualiteit en devotie belichamen: een lied van Hadewijch, twee liederen op tekst van Ruusbroec, twee Souterliedekens, een Magnificat van Clemens non Papa en een elevatiemotet van Josquin Desprez.

De ontmoeting is ook letterlijk: voor het eerst wordt een fragment vertolkt uit een zeventiende-eeuws muziekhandschrift dat recent in de Ruusbroecbibliotheek werd aangetroffen.

We wensen u een aangename luisterervaring met een vonk van spiritualiteit!

Prof. dr. BEA CANTILLON,

Voorzitter van de raad van bestuur

Dr. STIJN LATRÉ,

Directeur vzw UCSIA

Prof. dr. PIERRE DELSAERDT,

Academische peter themalijn SJ-erfgoed

Lieve Suſter

PSALLENTEs

Hendrik Vanden Abeele, met Veerle Van Roosbroeck, Amélie Renglet,
Sarah Abrams, Barbara Somers, Kerlijne Van Nevel & Elisabeth Colson

PROGRAMMA

Lieve Suſter

Jan Ruusbroec

melodie Hendrik Vanden Abeele

Alse ons dit nuwe jaar ontsteet

Hadewijch 40, strofen 1, 2, 5, 6, 7, 8

melodie *Ne me done pas talent*, Moniot d'Arras

Vrolijk en bly

Souterliedekens, Psalm 65, Willem van Zuylen van Nyevelt
(Antwerpen, Simon Cock, 1540)

meerstemmige zetting Clemens non Papa (ca. 1510 – 1555/1556)

In excelso throno

Introitus voor de zondag binnen het octaaf van Epifanie

Magnificat in gregoriaans en polyfonie (Clemens non Papa)

God myns genadich syt

Souterliedekens, Psalm 50

Selen wi gods ghesmaken

Jan Ruusbroec

melodie Hendrik Vanden Abeele

Tu solus qui facis

Josquin Desprez (ca. 1450 – 1521)

Jan van Eyck
De aanbidding van het Lam Gods – Musicerende engelen (1432)
Sint-Baafskathedraal Gent © clostertovaneyck.kikirpa.be

TOELICHTING

Al vele eeuwen lang worden in de christelijke liturgie psalmen gezongen. De honderdvijftig liederen uit het Bijbelse boek vormen de kern van het koorgebed, acht keer per dag. De zesde-eeuwse heilige Benedictus van Nursia legde dit als een van de eersten vast in zijn kloosterregel. Latijn was en is voor het reciteren van psalmen de standaardtaal, maar vanaf de zestiende eeuw, uiteraard in de context van de Reformatie, begon men ook de volkstaal te gebruiken. Zo verscheen in 1540 bij de Antwerpse drukker Symon Cock een boekje met in het Nederlands vertaalde psalmen, in metrische rijmvorm. Die kregen de naam ‘Souterliedekens’, waarbij ‘souter’ een verbastering is van ‘psalter’ of ‘psautier’. Cock voegde voor elke psalm ook een melodie toe, die vaak ontleend was aan wereldlijke liederen — de kruisbestuiving tussen wereldlijke en geestelijke muziek was in die tijd gebruikelijk. Enige jaren later verschenen dan bij een andere Antwerpse uitgever, Tielman Susato, dezelfde Souterliedekens in driestemmige zettingen van de hand van Jacob Clemens non Papa.

Naast twee Souterliedekens weerklinkt in ‘Lieve Suster’ ook een lied van Hadewijch. Zij dichtte rond 1250 geestelijke minneliedereren. Soms deed ze dat op melodieën die ze aan gregoriaanse sequensen of hymnen ontleende. In andere gevallen had ze trouvère-melodieën in het hoofd toen ze haar rijmschema’s vastlegde. Psallentes baseert zich voor de melodie van het Hadewijch-lied in dit programma op het speurwerk van wijlen Louis Grijp (*Hadewijch, Liedereren*, uitgegeven door Veerle Fraeters & Frank Willaert, Groningen, Historische Uitgeverij, 2009).

Aan het programma gaat een tekst van Jan Ruusbroec vooraf (het begin van ‘Vanden seven sloten’), op een nieuw gemaakte melodie. Ook in het vijfde deel weerklinkt een tekst van Ruusbroec (uit ‘Van seven trappen in den graed der gheesteleker minnen’).

Twee buitenbeentjes vervolledigen dit programma

Enerzijds zingen we het introitus *In excelsa throno* van de zondag in het octaaf van Epifanie. We gebruiken de versie die we vonden in het ‘*Liber Domincalis Sacri Ordinis Prædicatrum*’, een graduale voor de belangrijkste zondagen van het liturgisch jaar. Dit manuscript werd geschreven door zuster Jacoba de Winter. Het boek bevindt zich in de Ruusbroecbibliotheek (Hs. 30/1100 A 5). De introitus gebruiken we hier als Magnificat-antifoon. Een drietal verzen van het verder gregoriaans gezongen canticum zingen we in een driestemmige zetting van Jacob Clemens non Papa – dezelfde die ook de Souterliedekens meerstemmig maakte.

Anderzijds, en tot slot, weerklinkt een ‘elevatiemotet’ van Josquin Desprez. Een ernstig en plechtig stuk muziek dat werd gebruikt om – zoals de naam het zegt – na de consecratie het opheffen van de hostie muzikaal te begeleiden. Josquin gebruikte hiervoor melodisch materiaal uit een bekend chanson. Het oorspronkelijke thema van chansons was de liefde van een man van hogere stand voor een onbereikbare vrouw. Veel van die chansons werden echter ook overgezet naar een religieuze context, met name in de mariale devotie. Zo schreef Johannes Ockeghem (ca. 1410 – 1497) het chanson *D’une aultre amer* (‘een ander liefhebben zou een vergissing zijn’), dat Josquin Desprez dan aan zijn motet *Tu solus qui facis* zou toevoegen, precies vanwege de verwijzing naar het mariale.

TEKSTEN

Lieve suster

Lieve suster, boven alle dinc
sy god ghemeint ende ghemint.
Ende sedt u in die nederste stat,
soe moghedi volclemmen den hoechsten pat.
Dit hebdi geloeft ocht ghesworen:
houdijt wel, ghi sijt vercoren.
Ghevoeldi in u dat onghehoersam es,
dat suldi haten alse stinckende mes.
Haet in u alle ondoget,
ende die verdrivet waer dat ghi moget.
Mint u selven ten dienste ons heren,
soe sal god die waerheit leren.
Nu willic rimen laten bliven,
ende sonder decsel die waerheit scriven.

Alse ons dit nuwe jaar ontsteet

Alse ons dit nuwe jaar ontsteet
soe hoept men dat saen comen sal
die tijt daer menech op verveet,
die groeyen doet berch ende dal.
Doch es die bliscap onghereet.
Soe es hem oec die ghevet sijn al
op hoger minne scone beheet,
eer hi verlinget die verheit der minnen.

Wie sal die snelle wesen dan,
die sal verlinghen verre minne?
Die fiere, die neemt dies minne hem an,
ende levet bi rade ende werket bi zinne
ende toeset wat hi ye ghewan,
soedat verlichte redene kinne
datti voer minnen niet sparen en can,
hi sal verlinghen die verheit der minnen.

Dien minne verwint dat hise verwinne,
hem wert hare suete nature noch cont.
Alse hi gevoelt de soete minne,
werd hi met haren wonden gewont.
Alse hi met wondere hare wondere kinnet,
sughet hi met nide der aderen gront
altoos met dorste van nuwen beghinne,
eer hi gebruket der zueter minnen.

Soe werdet utermaten goet
– begherte szept, genuechte drinket –
die fiere die dat sine in minnen verdoet
ende met woede in hare gebruiken sinket.
Soe hevet hi vol der minnen spoet,
daer minne met minnen hare minne al scinket,
ende soe werdt die minne al minne volvoet,
daer hi ghebruket der sueter minnen.

Der minnen ghebruken, dat es een spel
dat nieman wel ghetoenen en mach.
Ende al mocht dies pleget iet toenen wel,
hi ne const verstaen dies noyt en plach:
hoe minne wilt minne ende niet el
van al dat ie besceen die dach.
Die loep des troens en es niet so snel
soe der minnen loep es in der minnen.

Die loep des troens ende der planeten
ende der tekene die metten trone gaen,
mach men iet met ghelike weten
ende met mate van ghetale bevaen.
Maer gheen meester en mach hem dies vermeten
dat hi minne met sinne mach doen verstaen
alle die minne ye wisten ende selen weten
ende selen lopen den loep der minnen.

Si hebben der minnen wijdde vergheten,
die minne met sinne wanen bestaan.
Ay deus, wat heeft hen God geweten
die lopen moeten den loep der minnen.

Vrolijk en bly

Vrolijk en bly
Loeft God ghi aertsche scharen
Gheeft hem glory
Sijn lof wilt openbaren.
Tot God wilt spreken groot en cleyn
Wonderlijk zijn v wercken reyn
Int swerelts pleyn
Maer dit certeyn
Versaken die loghenaren.

Dat aertrijck al
V naem seer hoog verheuen
V prisen sal
Lof ende glory gheuen
Coemt siet Gods wercken die hi doet
Sijn raet is wonderlijcken goet
Op Adams bloet
Want hi behoet
Ons allen in dit leuen

Hy heeft die zee
Voer ons drooch willen maken
Dat wij met vree
Daer doer mochten gheraken
Wij waren blide om zijnder cracht
Sijn ooghen aensien dach ende nacht
Adams gheslacht
Si zijn veracht
Al die dit willen wraken

Loeft God altijd
Sijn lof brengt toch te voren
Met alle iolijt
V stem altijd laet horen
Want hi mijn siel int leuen set
En minen val hier belet
God onbesmet
Ghi proeft ons net
Als tsiluer wort vercoren.

In eenen strick
Hebt ghi ghebrocht ons nacy
En ons hier dick
Ghestelt in tribulacy
Veel vianden gaeft ghi ons hier
Wij ghinghen doer water ende vier
Maer ons dangier
Maecte ghi fier
Als ghi ons gaeft v gracy.

In excelso throno

In excelso throno vidi sedere virum,
quem adorat multitudo Angelorum, psallentes in unum:
Ecce cujus imperii nomen est in æternum.

Hans Memling
*Christus met zingende
en musicerende engelen*
(1465–1494)

© Koninklijk Museum
voor Schone Kunsten
Antwerpen

Op een verheven troon zie ik een man zitten
aanbeden door een veelvuldigheid van engelen
die als uit een mond lof zingen:
ziedaar degene wiens rijk voor eeuwig is.

God mijns ghenadich zijt

God mijns ghenadich zijt
Wilt mijnder toch ontfermen
Naer v ghenade wijt
My sondaer wilt beschermen
Doer uwer goetheyden groot ghetal
Wilt doch wt wisschen mijn boosheyd al
Ic bid aenhoort mijn karmen
Mi vander boosheyd en sondigen val.
Noch meer wilt wasschen in desen dal
O Heer siet op v armen.

Want ick beken, bely,
Mijn boosheyd, en mijn sonden
Si staen altoos teghens my
En heb tot allen stonden
Ghesondicht o Heer voer v alleen
Ende quaet ghedaen voer v ooghen reen
Op dat ghi wort gheuonden
Warachtich in uwen woerden ghemeen
So dat ghi verwint, end anders gheen
Het oerdeel alder monden

Want in boosheyden, och
Ben ick al hier ontfanghen
Mijn moeder die mi soch
Was met sonden oock behanghen
Want siet, die waerheyd hebt ghi bemint
En hebt mi ghewesen daer ick was blint
Alle v verborghen ganghen.

V wijsheyt hebt ghi mi int herte gheprint
Al was si verborgen, ick hebse versint
Nae haer staet mijn verlanghen.

U aensicht precioes
Wilt van mijn sonden keeren
En al mijn wegghen boos
Wt wisschen, aboleren
Schept doch in mi een herte puer
Eenen rechten gheest in mijn natuer
Vernyeut in mijn begheeren
En worpt mi doch niet in mijn ghetruer
Van v aensicht: noch doer liden suer
En laet mi uwen gheest ontberen.

Gheeft mi die blischap groot
Vwer salicheyt ghepresen.
Ende uwen gheest mingioot
Hier principael sal wesen
Die my beuesticht, en gheeft confoort
En ick sal dan v wegghen leeren voort
Den boosen, die mids desen
Hen sullen tot v so dat behoort
Bekeeren, en die liggen in sonden versmoort
Die sult ghi dan ghenesen.

Codex Manesse, fol. 423v (1305–1315)

© Universitätsbibliothek Heidelberg

Selen wi gods ghesmaken

Selen wi gods ghesmaken,
wi moeten al de werelt laten
ende met gode minnen ende haten.
Selen wi gods gheweldeghe sijn,
wi moeten ons selfs vertyen.
Sal de gheest gods in ons ghedyen,
die ons van allen dinghen sal vryen,
soe moghen wi boven alle hemele sijns lyen
ende eeneghe met hem sijn sonder partyen;
dan selen wi hem ghebenedyen
ende in vreden hooren de hemelsche melodyen
met IIII paer noten in meneghefuldeghen thone.

Tu solus

D'ung aultre amer mon cueur s'abesseroit,
il ne fault ja penser que je l'estrange.

Tu solus qui facis mirabilia,
Tu solus Creator
Tu solus Redemptor, qui redemisti nos
sanguine tuo pretiosissimo.
Ad te solum confugimus,
in te solum confidimus
nec alium adoramus,
Jesu Christe.
Ad te preces effundimus
exaudi quod supplicamus,
et concede quod petimus,
Rex benigne.

D'ung aultre amer,
Nobis esset fallacia:
Magna esset stultitia
et peccatum.
Audi nostra suspiria,
Replenos tua gratia,
O rex regum,
Ut ad tua servitia
Sistamus cum lætitia
in æternum.

Door een ander lief te hebben zou mijn hart zich verlagen,
Denk niet dat ik hem ontrouw zal worden,

U alleen, Heer, bent het die wonderen verricht,
U alleen bent de Schepper,
U alleen bent de Verlosser,
die ons met Uw kostbare bloed heeft bevrijd.
Bij U alleen zoeken wij onze toevlucht,
in U alleen stellen wij ons vertrouwen,
niemand anders dan Jezus,
Uw Zoon, aanbidden wij.
Tot U richten wij onze gebeden,
hoor dan ons smeken aan
en al wat wij bij U neerleggen,
o goedertieren Koning!

Een ander te aanbidden
zou een fout van ons zijn.
Een ander te aanbidden
zou een grote domheid zijn
en een zonde.
Hoor ons zuchten,
vervul ons van Uw genade,
o Koning der koningen,
opdat wij U met blijdschap blijven dienen
tot in eeuwigheid.

Het Kyrie uit de *Missa Ecce ancilla Domini* van Johannes Ockeghem – Chigi Codex (laat vijftiende eeuw)

PSALLENTEs

De gregoriaanse groep Psallentes ('de zingenden') werd in 2000 opgericht door zanger en dirigent Hendrik Vanden Abeele. Het ensemble gaat met professionele stemmen op zoek naar gregoriaans en aanverwante polyfonie uit verschillende historische periodes. Bijzondere aandacht gaat naar het gregoriaans van de late middeleeuwen en de renaissance. Inzichten hierover worden gevoed door praktijk-gebaseerd onderzoek, zoals Hendrik dat voerde in het kader van zijn doctoraat aan de Universiteit Leiden rond de ontwikkeling van een hedendaagse uitvoeringspraktijk van gregoriaans uit laatmiddeleeuwse manuscripten – een artistiek onderzoek dat hij verderzette als post-doctoraal onderzoeker aan de Alamire Foundation (KU Leuven) en aan de School of Arts van de Leuvense universiteit.

Allerlei projecten, concerten, workshops en opnames werden gerealiseerd, vaak in samenwerking met gerenommeerde ensembles als Capilla Flamenca, Oltremontano, Zefiro Torna, Chœur de Chambre de Namur en het Franse Millenarium; met instrumentisten als vedelspeelster Manuela Bucher en harpspeelster Sarah Louise Ridy; of organisten als Bart Jacobs, Arnaud Vande Cauter en Joris Verdin. In deze projecten staat vaak het alternatim-gregoriaans centraal, een uitvoeringspraktijk die het belang van een gregoriaanse context voor de uitvoering van laatmiddeleeuwse en renaissancemuziek onderstreept. Daarnaast heeft Psallentes ook vele 'solo'-projecten, waaronder het fel gesmaakte Memorabilia, een evocatie van het laatmiddeleeuwse officie voor het feest van de Heilige Drievuldigheid; en het vervolg hierop, het indringende *Gesta Sancti Lamberti*; of het uiterst succesvolle *Beghinæ* – een programma dat zich in drie verschillende avondvullende versies en een uitstekend verkopende dubbel-cd (Le Bricoleur/Harmonia Mundi) op de muziek van de begijnen toelegt.

Psallentes © Wouter Van Vaerenbergh

Inmiddels neemt ook polyfonie een grotere plaats in binnen de werkzaamheden van Psallentes. In augustus 2015 verscheen bij Musique en Wallonie een nieuwe cd met muziek van onder meer Antoine de Févin, zoals dat te vinden is in een uniek zestiende-eeuws Doorniks manuscript, dat zowel gregoriaans als polyfonie bevat. Diezelfde combinatie van gregoriaans en polyfonie in één handschrift, monothematisch bovendien, vinden we ook terug in het Alamire-handschrift B-Br 215–216. Rond dat manuscript presenterden de dames van Psallentes op *Laus Polyphoniæ* 2015 het intense *Mater Dolorosa* – een programma dat als de start geldt van het project *City of Seven Sorrows*, dat in de komende jaren zowel het gregoriaans als de polyfonie uit B-Br 215–216 (en aanverwante manuscripten) intens zal exploreren.

In toenemende mate is Psallentes ook een enthousiaste partner in museale projecten. Zo realiseerde het ensemble de volledige opname van een zestiende-eeuws processionale, voor het Begijnhofmuseum Turnhout (vanaf 2015) en werkte het intensief mee aan de muzikale uitbouw van een tentoonstelling over muziek in het Lam Gods (Caermersklooster Gent, 2015–2016). Binnenkort verschijnt ook een cd met muziek uit Tongerse handschriften, en van die opnames zullen fragmenten te horen zijn op de audio-guide van de bezoeker aan het nieuwe kerkschattenmuseum in Tongeren (2016).

Psallentes concerteerde op vele grote en kleine podia doorheen Europa – van het kleinschalige Musica Sacra-festival in Bever over Laus Polyphoniae Antwerpen, Oude Muziek Utrecht, het Amsterdamse Muziekgebouw aan 't IJ en de REMA-showcase in Valencia tot in het Konzerthaus Wenen toe.

Waar Psallentes oorspronkelijk alleen in mannengedaante verscheen, is sinds 2007 ook een vrouwenversie van Psallentes actief. Het is frappant te merken hoe de initieel gelijkaardige intenties inzake uitvoering van laatmiddeleeuws gregoriaans in de twee gedaantes van het ensemble toch in een totaal verschillende (maar compatibele) esthetiek resulteren. Zo dragen beide ensembles op hun manier bij aan het uitdiepen van onze omgang met gregoriaans en aanverwante polyfonie.

Hendrik Vanden Abeele © Lies Vanden Abeele

HENDRIK VANDEN ABEELE

Hendrik Vanden Abeele is pianist, zanger, voordrachthouder en onderzoeker. Hij was docent en gastdocent aan verschillende Vlaamse en Nederlandse conservatoria (Leuven, Rotterdam, Den Haag) en was van 2007 tot 2009 ook staflid van het Orpheus Instituut in Gent. Van 2000 tot 2005 was hij vaste bariton bij het Vlaams Radio Koor. Sinds 2007 is hij ook vaste docent Oude Muziek bij Amarant. Hij is post-doctoraal onderzoeker en staflid aan de Alamire Foundation en aan de School of Arts van de Leuvense universiteit.

Hendrik Vanden Abeele stichtte in 2000 de gregoriaanse groep Psallentes. Deze kleine groep gaat met professionele stemmen op zoek naar het gregoriaans uit de late middeleeuwen en de renaissance. Met eigen en andere ensembles realiseerde Hendrik Vanden Abeele een vijftigtal cd's en hij ondernam concertreizen in Europa, Noord-Amerika, Nieuw-Zeeland, Zuid-Korea, China en Japan. De verschillende cd's van Psallentes kregen veel lof, met vijf sterren van het tijdschrift *Goldberg*, tweemaal een Diapason d'Or, een 'répertoire 10' en een 'Prix Choc' van le Monde de la Musique, en de Cecilia-prijs van de Belgische muziekkritiek. In 2012 startte het ensemble een reeks opnames bij het jonge label Le Bricoleur, met verdeling door Harmonia Mundi.

Hendrik Vanden Abeele is doctor in de kunsten aan de Universiteit Leiden. Hij promoveerde op (de zoektocht naar een hedendaagse relatie met) de uitvoeringspraktijk van het laatmiddeleeuws gregoriaans.

Prinsstraat 14 · 2000 BE-Antwerpen · www.ucsia.org

Verantwoordelijke uitgever: Bea Cantillon · Prinsstraat 13 · 2000 BE-Antwerpen · Vormgeving: Frederik Hulstaert